

24. פורים שני ראשון

במספר מקומות בספרות חז"ל ובפיט מופיע סיפור על המן שוטה מאזור בית שאן המושפל שוב ושוב על ידי מרדכי; גרסאותיו המוקדמות עשויות היו להיווצר אי-אז, לא יאחר משלהי התקופה הביזאנטית.

לא נעמיק כאן בניתוח ספרותי של הסיפור על אותו 'המן', נציין רק כי קשה כמדומה למצוא סיפור ששומעיו יכולים למצוא בו סמך ועידוד כה רבים בעמדם מול שלטון זר כדוגמת סיפור זה. המהלך הכללי הוא ברור, המן הלז מתגרה במרדכי ומכביר עליו קושיות בענייני מצוות העומר; היא מצוות העומר, שענייניה נלמדו לדעת בעל המדרש בקרב מרדכי ותלמידיו, באותו היום שבו היו מביאים את העומר במקדש.¹ המן שמצבו בנקודת הזמן הזו כבר לא היה שפיר (הסיפור המדרשי מאמץ בנקודה זו את נקודת המבט של המגילה השולחת את המן להרכיב את מרדכי על סוס המלך וכו'), מגיע למרדכי; והנה, ובשונה מהמגילה, מרדכי מצויר שם כרב המלמד את תלמידיו, וכולם עוסקים ב'פסוקו של יום', ענייני העומר. 'מה טיבו של העומר הזה?' מקשה המן בתערובת של סקרנות ולעג בלתי-מוסתר, 'הלא כל כולו אינו אלא ערימת תבואה, מה שוויו ומה תועלתו?'. מדוע בגינו ניצולים מרדכי ותלמידיו? ומתברר שאכן לעיסוק בעומר נודעות יכולות הצלה; ואך מסתבר הוא שהסיפור בויקרא רבה המציג עיבוד ספרותי מעניין של היסודות העממיים המלווים את הסיטואציות שבבסיס הסיפור, פתוח גם לקריאה ביקורתית – לדעתי מתוחכמת – המופנית כלפי יהודי חוץ לארץ! העומר הוא מצווה התלויה בארץ, ולא סתם מצווה, אלא מצווה מובהקת של ארץ-ישראל המאפיינת במישרין את קדושתה (משנה, כלים א ו); הסיפור המדרשי (בשונה ממקורו במגילה!) מתרחש בארץ, וביום שמביאים את העומר עוסקים בעומר. בעקיפין נרמז כאן שלא רק העומר כמצווה ספציפית, אלא גם הארץ ומצוותיה עומדים מאחורי ההצלה. מרדכי המדרשי, בשונה מהאב-טיפוס של המגילה, הוא ארץ-ישראלי למהדרין.

לענייננו חשוב ייחוסו ה'בית-שאני' של המן; נציג את הקטע הזה:

1. מהלך העניינים והתאריכים הוא כזה: "ויקראו ספרי המלך בחדש הראשון בשלשה עשר יום בו..." (אסתר ג, יא). אחר כך: "ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות..." (ה, א). אחר כך: "יבוא המלך והמן היום אל המשתה" (ה, ז), ו"בלילה ההוא נדדה שנת המלך" (ו, א). עליפי חשבון הקשור במועדים אלו ניתן להבין שהגענו לששה עשר בניסן.

אמ' ליה לא שאטי ההוא גברא, לא את חאמי לי סערי מרבי, אמ' ליה ומה את בעי, אמר ליה נספר קדמי. אזל המן בעי ספרא ולא משכח. על לביתיה אייתא זוגא מביתיה וספריה. מן דספר ליה שארי מתאנת. אמ' ליה מה לך מתאנת, אמ' ליה לא ווי ליה לההוא גברא מאן עביד קומוס בדין מאן עביד קומוס קלאטור, עביד בלנא וספר. אמ' ליה לא אנא חכים ליה לאבוך מכפר קרינוס דהוא ספר ובלניי והוא עביד סטוכטון והדין זוגא דיליה (ויקרא רבה כו,ו, מהזורת מרגליות, עמ' תרסה:תרסו)?

תרגום: אמר לו (מרדכי) לא שוטה אותו האיש (המן), אין אתה רואה שערותי מגודלות? אמר לו (המן): ומה אתה רוצה? אמר לו: להסתפר תחילה. הלך המן וחישש ספר ולא מצא. נכנס לביתו הביא זוג מספרים מביתו וסיפרו. לאחר שסיפרו התחיל נאנת. אמר לו: מה לך שאתה נאנת? אמר לו: וכי לא ווי לאותו האיש שהיה ממונה קומוס בדין, קומוס קלאטור² ונעשה בלן וספר? אמר לו: וכי איני מכיר את אביך מכפר קרינוס, שהיה ספר ובלן והיה עושה תמרוקי נשים, ואלו המספרים שלו הם...

ובכן, המעשה מעתיק את המן מזירתו הטבעית בשושן הבירה לכפר קרינוס, כפר קטן באזור בית שאן, ולועג לו כדבעי – הן באופן כללי על משבתו והן על עיסוקו ויחוסו. במיוחד בולט הלעג על רקע הקביעות החז"ליות, שהוזכרו לעיל, הפוסלות את בעלי המקצועות הנמנים שם לכהן במשרות, שיש בהן אחריות ומנהיגות של אמת. המצב של שיחה מתוך היכרות מוקדמת בין מרדכי המדרשי להמן המדרשי רומז לרקע מקומי לסיפור. לפרטיו, טיבו של רקע זה איננו נהיר כמובן, אך מוטיב המפגש הזה עשוי היה להיבנות סביב דמותו של צר ואויב מקומי, שהרע לקהילה המקומית ולכן זוהה עם המן (בפיוט בארמית המציג סיפור מקביל יש רמז מפורש לאופיו הנוצרי של המן הנדון).

זבורוב העיירה היהודית רחוקה אלפי מילין מבית שאן של ימי חז"ל, אולי אלפי שנות אור, והנה גם בה אירע מעשה:

...בי"ב טבת אין אומרים 'תחנן' בזבורוב, מפני שהוא יום 'פורים' קטן, היינו בו ביום התרחש הנס וניצלו מעלילת דם, שאימה בהרג רב לבני העיר. בו ביום נתגלתה האמת והיהודים יצאו מבית האסורים. לאוזני האני' המספר (ר' בנימין) הגיע רק הד קלוש מן המאורע הזה. אמרו ששיר עממי תיאר את קורות העלילה ושאותו שיר התחיל במילים דלות אלו: 'זיהי בימי השר אדיל, - / זענין די

2. נוסח דומה במדרש אבא גוריון: "...ולית אנא חכים לאבוי דהוא בלן וספר בכפר קרינוס כמה שנין ואילין הוא מאני ספרא דידיה" (פ"ו, עמ' 40). "...אמר לו וכי איני מכיר את אביך שהיה ספר של כפר קרינוס כ"ב שנה..." (מדרש לקח טוב, עמ' 107).

3. להבנת ביטויים אלו ראה במהדורת מרגליות לויקרא רבה, המציין כי שייבוש בגרסה זו. מזובר בקומוס פנטון – שר על הכול. קומוס קלאטור – שר הממונה על קבלת ראיין מאת המלך.

יידען געשטאנען אויפ'ן שפיץ נאדיל'. ומעשה שהיה כך היה: באחד הימים מצאו את 'הסבתא האלקי', קבצנית נוצרית, שהיא נרצחה ואבריה רוסקו באכזריות. חשדו ביהודים ודנו אותם למוות והקימו להם תלייה במגרש העיר, אך ברגע האחרון הופיעו שני קבצנים נוצרים והודו, שהם רצחו את חברתם וגלו ממנה את ממונה. תלו אותם ושחררו את היהודים. זהו סיפור המעשה. אך המספר קרא בפנקס החברה קדישא שמות של שלושה עשר איש הרוגים על קידוש השם. מה פשר הדבר הזה? בפנקס לא באו שום פרטים ושום ביאורים. ואף בהתחלת דורו של המספר, או סמוך לו, היה מאורע עגום שנשתיים בטוב. באחד הימים מצאו בכנסיה הנוצרית פסלים שבורים ומלוכלכים. והיו גם גניבות. נפל החשד על היהודים ורגז ההמון. לימים נתגלה כי יד פקיד נוצרי במאורע הזה. והייתה רוחה ליהודים. פרטי הדבר הזה כתובים בעיתוננו של בלוך שנה י"ד גליון 32.⁴

'והייתה רוחה ליהודים', וזוהי ללא ספק דוגמה נאה להווי של מה שמכונה 'פורים קטן' או 'פורים שני' באחת הקהילות.

יוסף חיים ירושלמי, בספרו הנודע 'זכור' העוסק במנגנוני הזכירה בעם ישראל, כתב על התופעה:

ימי 'פורים קטן' או 'פורים שני' הונהגו בקהילות ישראל ברחבי העולם לזכר ההצלה מסכנה או מפורענות... ידועים ימי פורים מקומיים רבים, וכמעט בכלם ניכרים קווים משותפים. שלא כפורים המקורי, המקראי, ימי פורים אלה לא נעשו אף פעם לחגים לאומיים. הם נותרו תמיד מקומיים באופיים, או למרב, נחוגו באזור גיאוגרפי מסוים. דוגמה לכולם היה חג פורים המקורי, והמאורעות החדשים נתפרשו בהתאם. מלבד כמה תפילות נוספות, האופייני ביותר לימי פורים אלה היה חיבור 'מגילה', שסיפרה את המאורעות בסגנון, במבנה ואף בלשון שהיו חיקוי מכוון למגלת אסתר...⁵

ויום טוב לוינסקי אפיין אותה:

...וכשקרה נס בעדה ובטלה הגזירה; כי צמחה אמת מארץ והעלילה על היהודים נתבדתה, כי נכמרו רחמי השליט בתום לבו או בשכר מתן בסתר וכופר נפש, כי נתעוררו שתדלנים אמיצי לב ועתירי נכסים והעבירו את רוע הגזירה, כי ניצלה השכונה היהודית או 'עיר היהודים' משריפה וממגיפה, מרעש ומסכנת קרבות וגייסות – היתה אורה ושמחה ליהודים, משתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים. ומאורע זה נכתב בספר לדורות על ידי סופרי הקהל ונוסף גם הוא על ימי הפורים המסורתיים 'אשר לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם', כי קיבלו עליהם בני הקהילה להיות עושים אותו יום שמחה בכל שנה ושנה, הוא פורים שני, בקריאת הלל (אף כי בפורים

4. ר' בנימין, **מזבורוב ועד כנרת**, תל אביב תש"י עמ' 31.

5. יוסף חיים ירושלמי, **זכור**, תרגום: שמואל שביב, תל אביב תשמ"ח עמ' 68-70.

המסורתית אין אומרים 'הלל'), באמירת 'על הניסים' מיוחד למאורע הזה, ולעתים קרובות גם בביטול מלאכה. גם בקריאת המגילה המיוחדת לאותו המאורע, שחברה על ידי מליצי הקהל בנוסח ובקצב מגילת אסתר, ובשירת ה'מי כמוך' – פזמון חגיגי מיוחד לפורים השני הזה, בעקבות הפזמון 'מי כמוך' המיוחד לפורים המסורתי – פורים ראשון...⁶

מספרם של מועדי פורים קטן היה עצום ורב: "...אילו הבאנו את כל המגילות והפיוטים לימי פורים שני לא היינו מספיקים".⁷ רשימת ימי הפורים המיוחדים ב'אנציקלופדיה יודאיקה', כוללת 107 מועדים מקהילות שונות.⁸ זהו באמת מספר גדול, ולכל הנמנים יסודות דומים למדיי למה שהובלט אצל ירושלמי, לוינסקי ואחרים.

הסיפור המדרשי שהובא בפתח הדברים, לא נכנס לרשימת מועדי 'פורים קטן' שהונהגו בקהילות ישראל, ולא לדיונים עליהם. הוא גם לא מוכר כבסיס להם; אולם, יש לו ללא ספק יסודות דומים; הוא עוסק ככל הנראה בגזירה מקומית (אזור בית שאן), ואפשר שיש לו גם רקע של סכסוך דתי. איזשהו עריץ מקומי זכה לכינוי המן, וכשבאה הרוחה, על משבתו לעגו יהודים. יש לו דמיון בסיסי לסיפור המגילה, וגם אם לא נכתבה לו 'מגילה' דמוית אלו שנכתבו לימי פורים שני האחרים, משהו נכתב עליו! סיפורים מדרשיים, פיוטים ועוד. האם הוא שימש באיזשהו תת-מודע רקע לסיפורי פורים קטן האחרים? אינני סבור כך, סיפורים מהסוג הזה יכולים לשאוב השראה במישורין מן המגילה מבלי צורך באיזשהו תיווך. הנקודה המעניינת – דומני שגם די ייחודית – בסיפור המדרשי דן הוא זיקתו העמוקה והמהותית לארץ ישראל; מבחינה זו הוא יכול להוות בסיס לא רק לפורים שני, אלא גם ליטו בשבט שני!

6. יום טוב לוינסקי, ימי פורים שני הנעשים בקהילות ישראל, **ספר המועדים, פורים**, עמ' 297. "...ויש עוד פורים קטן או פורים מיוחד למאורעות שונות שקרו בהם ניסים לציבור או ליחידים אשר קיבלו על עצמם ועל בניהם אחריהם לחוג היום ההוא לזכר המאורע בהלל ותשבחות לה'..." (י' איזנשטיין, **אוצר ישראל**, ערך פורים, עמ' 215).

7. יום טוב לוינסקי, לעיל הערה 6, עמ' 298.

8. Encyclopaedia Judaica, Second Edition, Volume 16, pp 742–744.